

Mircea Eliade

**Mýtus o věčném návratu*

(Archetypy a opakování)

Hodnocení: 26.1.2007 Body: 12/15

Úvod:

Mircea Eliade ve své knize *Mýtus o věčném návratu (Archetypy a opakování)* zkoumá základní koncepce archaických společností, jež sice znaly určitou formu dějin, ale snažily se ji nebrat na vědomí a to tak, že je redukovaly pomocí archetypů a opakováním kosmogonie. Eliade se snaží pochopit jejich smysl a zjistit co vyjevují. Ke konci knihy se Eliade dotýká také pozdějších a současných názorů na dějiny a uvažuje, jak člověka zbavují jeho strachu z nich.

Kapitola první: ARCHETYPY A OPAKOVÁNÍ

Na příkladech mýtů různých archaických kultur Eliade zkoumá jejich „archaickou ontologii“ (tj. základní koncepci bytí a reality). Pod přídomek archaický má Eliade na mysli především starověké kultury, nicméně tyto jejich myšlenkové koncepce přetrvávají v jisté míře i do naší současnosti. Příklady mýtů, jež uvádí, si bere z kultur celého světa od původních obyvatel Ameriky až po kulturu japonských ostrovů. Nejvíce jich však pochází z oblasti orientu a středomoří – semeniště všech nejvýznamnějších náboženských hnutí. Rituály, jejichž pramenem byly mýty, hrály významnou roli v životě těchto kultur právě proto, že jedině pomocí těchto rituálů nabývaly lidské úkony svoji hodnotu. Tyto rituály byly prováděny lidmi od pokolení k pokolení od pradávna stanovené *ab origine* bohy a héroy.

Podle Eliadeho produkt přírody či nějaká věc získává v očích archaického člověka realitu a svoji totožnost pouze tehdy, když se podílí na transcendentní realitě – na posvátnu a reprodukci prvotního úkonu pomocí rituálů. Je připomínkou aktu stvoření. Takový předmět se stává něčím, čím není člověk, protože odolává času.

Eliade uvádí na příkladu babylónských měst, že v očích archaického člověka nabývala realita měst svoji platnost díky předobrazu nebeského archetypu v souhvězdích. Realitu také uděluje účast na symbolice středu, která byla spatřována v posvátných horách, o kterých lidé věřili, že leží ve středu Světa na místě, kde se setkává Nebe se Zemí a jsou tak jeho jakýmsi pupkem. Pokud se chrámy nebo paláce na této symbolice středu podílí, stávají se posvátnými a každé takové posvátné město nebo královské sídlo též symbolizuje posvátnou horu. Posvátné město nebo chrám tvoří tzv. *Axis Mundi* a jsou považovány za místo setkání Nebe, Země a Pekla. Při stavebních ritech je opakován kosmogonický akt *par excellence* – akt stvoření. Všechno, *co je založeno*, je založeno ve Středu Světa, neboť samo Stvoření vychází ze středu. V těchto ritech jde o iniciaci, o posvěcení, profánní tak přechází k posvátnému a k realitě.

Člověk jednoduše jen opakuje akt Stvoření. Jako příklady Eliade uvádí: Sabbat, svatební rity, každé z těchto gest je založeno na opakování archetypu z mytických dob. Další „profánní“ činnosti u kterých Eliade hovoří, že nabývají hodnot právě opakováním určitých mimolidských archetypů jsou třeba tance, které mají svůj božský předobraz. Byly vytvořeny v mytické době bohy, héroy či totemovými zvířaty. Nebo-li: „*Jak činili bohové, tak činí i lidé.*“ Tímto opakováním archetypů se všemu dává smysl, co nemá svůj vzor, je smyslu zbaveno. Jednoduše řečeno: reálné je jen to, co přestává být samo sebou a dostává se do jiné reality mimo realitu vnější – do reality

transcendentní. A to také z toho důvodu, že opakování těchto gest umožňuje rušit čas a dějiny tak regulovat pomocí archetypů, dostat se mimo dějinný čas.

Kapitola druhá: REGENERACE ČASU

Snaha vyrovnat se s působením času na lidskou existenci, vedla jak „primitivy“, tak i ostatní kultury, ke snahám o zrušení, respektive oslabení a znehodnocení času, jež bylo zajišťováno archetypy, rity a opakováním kosmogonie.

U všech kultur se setkáváme s uplatněním koncepce cykličnosti času charakterizované koncem a začátkem určitého časového období, odvozeného z pozorování biokosmických rytmů (jedná se například o vegetační rytmy nápadné v zemědělství nebo lunární rytmy viditelné na obloze). Lide se tak v podstatě pokoušeli aspoň dočasně restaurovat prvotní mytický čas – „čistý“ čas v „okamžiku“ Stvoření. Například oslavy Nového roku jsou vlastně jakýmsi obrazem stvoření, kdy se starý svět regeneruje a cyklus „věčného návratu“ se opět vrací na svůj počátek. Nový rok je pak opakováním kosmogonického aktu stvoření a restaurací času. Je oslavou počátku nového života a stvoření světa se takto každým rokem opakuje. Se symbolikou Nového roku je spojeno i období prvních dvanácti dní do svátku tří králů, které jsou symbolem dvanácti měsíců roku. Je to období, kdy mrtví v procesích přicházejí navštívit své příbuzné (například ve formě zjevení – pohřebního zvířete za které je prý považován kuň). Ohniště jsou uhašena a opět rozdmýchána, což je též základní předpoklad pro iniciaci. Uhašení ohně též ukazuje na tendenci připravit konec existujících „forem“ opotřebovaných svým trváním a umožnit existenci nových, které vycházejí z nového stvoření. Též dochází k rituálním zápasům nepřátelských skupin (jedná se prý o reaktualizovaný prvotní moment zápasu boha s drakem, který symbolizuje cosi co je latentní a nyní ještě nezformované). Konečně se zde vyskytuje i erotický prvek (pronásledování dívek, orgie a rituální tzv. „grandhárské“ sňatky). Právě tyto rituály spojené s oslavou Nového roku, v nichž se opakuje Stvoření, lze snadno vystopovat u prvních historických národů (Babyloňané, Egypťané, Židé a Iránci).

„Primitivní“ společnosti žijí ve světě archetypů daleko více než společnosti tradičních archaických civilizací. Nepřetržitým životem v přítomnosti pro „primitiva“ čas jako takový prostě neexistuje – nevnímá jej. Jediný čas, jež si je schopen uvědomit, je čas biologický. Tyto společnosti se periodicky obnovují vyháněním „zel“ a výpovědí hříchů. U některých národů můžeme říci, že využívají, k popisu stvoření světa vegetačních termínů. Pro tradičního člověka je nápodoba archetypu reaktualizací mytické chvíle, kdy se archetyp zjevil prvně. Proto tyto rituály, i když nejsou periodické, odstraňují tok profánní doby, trvání a toho, kdo je koná, umísťují *in illo tempore*. Příkladem může být například stavba lidského příbytku, kdy každým nově postaveným obydlím je otevřena a započata „nová éra“. Dále například v léčitelství se setkáváme s představou, že život nemůže být obnoven, ale znovu stvořen opakováním kosmogonie, protože tím se má obnovit zdraví a duchovní neporušenost pacienta. V bráhmanské symbolice se setkáváme s výraznou představou budování kosmického času, jež je vyjádřena ve formě bráhmanské oběti, která je pokládána za symbol „stvoření světa“. Cílem oběti je vytvořit prvotní jednotu, která existovala před stvořením. Všechny tyto regenerační rity mají podle Eliadeho společný znak – snahu znehodnotit čas!

Dále se Eliade zabývá lunárními rytmy měsíce, který představoval díky svým fázím první nástroj k „měření“ času, ale zároveň i myšlenku „věčného návratu“, který dominuje ve všech kosmicko-mytologických lunárních koncepcích. Lunární cyklus totiž neukazuje pouze intervaly času (týdny, měsíce), nýbrž také slouží jako archetyp pro delší časové úseky: „zrození“ lidstva a jeho růst, upadání (čili „opotřebení“) a jeho konečný zánik. Eliade v tomto připodobňování nevidí jen ukázkou „lunární“ struktury veškerého dění, ale i jeho optimistické důsledky. Měsíc tu je od pradávna, po třech dnech novu se objeví znovu. Z tohoto pohledu je i zajímavé pojetí smrti člověka. Smrt člověka a lidstva jsou nezbytné, aby mohlo dojít k obnově, neboť každá forma se oslabí a opotřebuje.

„Primitiv“ anuluje nezvratnost času tak, že času přisuzuje cyklický průběh. V každém okamžiku začíná všechno znovu od svého začátku. Minulost preformuje budoucnost. Žádnou událost nelze vrátit avšak žádná změna také není konečná. Čas pouze propůjčuje věcem existenci, na tuto existenci ovšem nemá žádný vliv – protože se neustále díky své cykličnosti obnovuje. Hegel tvrdil, že se neděje nic nového pod sluncem Eliade dodává, že právě toto opakování dává všemu smysl, neboť jedině tak poskytuje událostem realitu a umožňuje člověku zbavit se strachu z dějin a toku času, který je tímto opakováním odstraněn či aspoň oslaben.

Kapitola třetí: „NEŠTĚSTÍ“ A „DĚJINY“

Přirozenou součástí dějin jsou pohromy, archaický člověk se tedy snaží všemi možnými prostředky vzdorovat dějinám a pohromám, se kterými je často spojeno utrpení a neštěstí. Proti těmto pohromám je bezmocný a odmítá je přijmout, pokud toto utrpení postrádá jakýkoli smysl, neboť se nedokáže smířit s myšlenkou, že svět je absurdní a nevinní a spravedliví v něm mohou trpět bezdůvodně pro „nic“.

Podle Eliadeho je velkou předností křesťanství, že utrpení, na rozdíl od mediteránních náboženství, propůjčilo hodnotu, kde utrpení již není bráno jako cosi negativního, ale stává se zážitkem s „pozitivní“ duchovní náplní. Proto, i když utrpení křesťanství až na výjimky nevyhledávalo, nikdy jej nebralo jako něco co by postrádalo smysl. Člověk se vyrovnává lépe s utrpením, když zná jeho příčiny, ať už se v očích archaického člověka jedná o zdroje utrpení v magickém působení nepřítele, porušením tabu, ve vstupu do neblahých končin či hněvu boha. Podobně Indové vytvořili koncepci karmického principu, který ospravedlňuje utrpení v životě jedince a zároveň vysvětluje nutnost transmigrace. „Primitiv“ a nejen on nedokáže pochopit utrpení vyvstalé z ničeho nic. Eliade tvrdí, že z pohledu nehistorických národů je pak „utrpení“ ekvivalentní „dějinám“. Představa archaického člověka, že smysl pohrom a utrpení je jakýmsi opakováním mytického vzoru (například utrpení jež musel podstoupit dříve bůh). Toto vysvětlení zbavuje dějinné události jejich náhodnosti a nepochopitelnosti. K zjevení těchto událostí totiž došlo v mytické době a tak se člověk sám dostává do „mimočasové přítomnosti mytického času“.

S novým pohledem na dějiny se setkáváme v judaismu. Na dějiny už není pohlíženo jako na „věčný návrat“, ale jedná se o líčení příběhu, který byť se události staly dávno, staly se v historickém čase (viz Mojžíš). Historická událost nabývá náboženského významu až se „časy naplní“, tj. v tzv. novém *illud tempus*. Pod vlivem proroků a mesianismu se zde poprvé objevuje úspěšná snaha o valorizaci času, která i když se lidé nevzdávali zcela koncepcí archetypů a jejich opakování, je umožněna „vykoupením“ historických událostí tak, že v nich spatřují aktivní přítomnost Jahva. Zatímco ostatní starověké kultury snášejí utrpení pouze v případě konfliktu mezi božskými a démonickými silami, tedy tehdy, když je individuální či skupinové utrpení součástí kosmického dramatu.

To, že Izraelité mohli snášet historické události, je dáno jejich vírou v Jahva, který je sice příčinou událostí na jedné straně, ale na straně druhé lidé věří v konečnou spásu vyvoleného národa. S příchodem mesiáše, bude svět jednou provždy vykoupen a dějiny přestanou existovat. Svět řízený Jahvem je prezentován jako sled událostí (pozitivní a negativní theofanie), které mají každá svou vnitřní hodnotu na cestě k cíli – spáse. To znamená, že i tento výklad se projevuje jako antihistorický.

Dalším příkladem koncepcí dějin, je teorie kosmických cyklů. Od cyklických koncepcí „věčného návratu“ primitivů se však liší délkou cyklu, který přesahuje lidskou existenci a také tím, že lidskou existenci umísťují na konec do období úpadku, kdy se tento cyklus nachází v epoše „temnot“. Z tohoto pojetí též vyplývá, že tato „modernější“ koncepce pojímá čas (byť cyklický) jako konečný.

Podle Eliadeho je odpověď na otázku jak člověk snášel dějiny jasná. Jeho vlastní situace v kosmickém cyklu mu uloží určitý historický osud spojený s určitou mírou utrpení, kterému má

každý možnost se vyhnout pomocí filosofie či mystiky. Zhoršování situace lidstva nebylo považováno fatalisticky a pesimisticky, neboť aspoň část společnosti v tomto procesu viděla projevy regenerace, která bude následovat. Podle Eliadeho dějiny lidé dokázali snášet proto, že měly smysl a byly navíc nezbytné pro budoucnost. Války, ničení, utrpení jsou samy považovány za vesmírné požáry, které představují samotný přechod do každé nové epochy míru, kdy začíná nový svět.

Kapitola čtvrtá: HRŮZA Z DĚJIN

I když v jisté míře koncepce cykličnosti a „věčného návratu“ přetrvávají do dnes, je současný člověk vědomě a z vlastní svobodné vůle historický.

Lidé archaických kultur dějiny snášeli tím, že se jim bránili pomocí opakování kosmogonie a periodickým obnovováním času (viz staré národy uplatňující koncepci „věčného návratu“), případně dávali historickým událostem metahistorický význam (viz například Izraelité). Eliade uvádí řadu příkladů, jakým způsobem se tyto koncepce objevují i v nedávné době a jsou tedy i lidí, kteří i dnes žijí v antihistorické perspektivě. Často se například stávalo, že docházelo k tomu, že historičtí nepřátelé způsobující pohromy a teror, byli připodobňováni k exemplárním hrdinům a historickou událost lidé převáděli v mytickou kategorii čili do podob archetypů. Dále by to byly například cyklické a astrální teorie podle nichž jsou historické události a teror ospravedlněny tím, že nabývají eschatologického smyslu. Tak se stalo, že tradiční koncepce cyklického času a periodického obnovování dějin (ať už obsahovaly mýtus věčného návratu nebo ne), že pronikly do křesťanství a jeho filosofie.

Počínaje Leibnizem se v období novověku začíná projevovat a prosazovat racionalismus, který pojímá historii jako lineární sled událostí v nepřetržitém vývoji. Tato koncepce naprosto převládla v období osvícenství a následně ji v druhé polovině 19. století pomohla zpopularizovat evoluční Darwinova teorie.

K oživení zájmu o teorii cyklů dochází až ve 20. století s rozvojem politické ekonomie s teorií fluktuace a periodické oscilace. Ve filosofii to byl Nietzsche, kdo na pořad znovu uvedl mýtus o věčném návratu. Podle Eliadeho tak historické události získaly transcendentální vzor a mohly postiženým sloužit jako útěcha. Hegel stejně jako proroci pokládal historickou událost za nezvratnou a platnou samu o sobě, jakožto nový projev vůle Boží. Naproti tomu Marx tvrdí, že dějiny postrádají jakýkoli transcendentní význam a jsou pouze důsledkem třídních bojů. Přesto však marxismus uchovává dějinám jistý smysl v podobě Zlatého věku beztřídní společnosti. Tak staví Hegelovu filosofii na hlavu, ale valorizuje archaický mýtus o Zlatém Věku, který však umísťuje na konec dějin. V pojetí historicismu Eliade vidí obrovské nesnáze (za současnými historickými událostmi nevidí žádný transhistorický smysl) a předpovídá, že čím bude hrůza z dějin větší, tím bude prestiž historicismu menší.

Podle Eliadeho je hlavní rozdíl mezi archaickým a moderním člověkem v tom, že přikládá čím dál tím větší význam historii. To moderního člověka svazuje a omezuje jeho svobody jen na svobody tvořit dějiny tím, že tvoří sebe, neboť šance, že dnešní člověk bude moci ovlivnit dějiny, je mizivá. Archaický člověk se právem považuje za tvořivějšího, než je člověk moderní, protože svoji tvořivost nevztahuje pouze k dějinám, ale podílí se i na posvátném obnovení obrazu světa. Možnost záchranu moderního člověka před hrůzou z dějin a záchranou jeho svobod Eliade spatřuje v posvátnu, které pramení ve víře v boha.

LV*19.1.2007